

VOJNA GRANICA: POSLJEDNJE BORBE

Prema sjedinjenju s maticom zemljom

Marko Jurjako

Još za vrijeme vladavine kralja Žigmunda Luksemburškog i Matije Korvina uviđa se potreba za stvaranjem šireg obrambenog pojasa koji bi zaustavio prodore osmanske vojske na teritorije hrvatskih, ugarskih i austrijskih nasljednih zemalja. Prvi koraci u smjeru organiziranja jednog takvog pojasa poduzeti su u drugoj polovici 15. stoljeća osnivanjem Primorske Vojne granice sa središtem u Senju koja će postati uzor za osnivanje cijelog niza obrambenih linija, od Jadranskog mora do rijeke Drave na sjeveru. Tijekom razdoblja od 300 godina Vojna granica će proći veliki broj promjena. Od razdoblja privremenog ustroja do stvaranja trajne vojne institucije sa sjedištem u Grazu, uprava Vojne granice se postupno izuzimala od nadležnosti hrvatskoga bana i sabora koji iscrpljeni ratovima s Osmanlijama bivaju primorani na ustupke. Od 1578. Hrvatska se dijeli na Vojnu granicu i Bansku Hrvatsku. U razdoblju od osnutka Vojne granice do njezina ukinuća ona će proći različite i složene procese koji će kulminirati gubitkom početne svrhe ustroja tog teritorija. Podjela Hrvatske će potrajati sve do 1881. kada u dogovoru s ugarskom vladom područje Vojne granice biva ponovno inkorporirano u teritorij pod nadležnošću Hrvatskog sabora. U ovom radu se daje prikaz povijesti Vojne granice i opis njezine strukture s većim naglaskom na razdoblje integracijskih procesa koji se stvaraju tijekom 19. stoljeća.

U drugoj polovici 16. stoljeća teritorij Hrvatske se znatno smanjio, tada se Hrvatska službeno počinje nazivati "ostacima ostataka nekad slavnog Hrvatskog kraljevstva" (*reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae*). Unatoč tome što se osmanska država sve više usmjeruje na proboj kroz Ugarsku da bi stigli do Beča, znalo se da je potrebno organizirati jedan poseban granični pojas koji bi sprečavao osmanske napade na hrvatske zemlje. Kako bi spriječili napade na svoje posjede preko područja Hrvatske, plemstvo Kranjske, Koruške i Štajerske postaje "svjesno da je bolje braniti se od Turaka u tuđoj zemlji nego u vlastitoj. Dakle Vojna granica u

Hrvatskoj izrasta iz obrambenih potreba Hrvatske i spremnosti staleža Kranjske, Koruške i Štajerske da brane svoje posjede od neposredne turske opasnosti prije svega *u tuđoj zemlji*."¹

Prvi koraci pri izgradnji Vojne granice poduzeti su 1469. osnivanjem Senjske kapetanije. Područje Senjske kapetanije obuhvaćalo je Gacku, Brinje s okolicom i primorje od Senja do Rijeke. Zbog čestih upada osmanske vojske na područje Like i Krbave procesi vojne organizacije na području Senjske kapetanije su se ubrzano provodili. "Na početku XVI. st. ona postaje uzor za osnivanje većeg broja kapetanija od mora do Drave."² Zbog svoje važnosti, 1537. područje Senjske kapetanije počinje se nazivati Primorska Vojna granica. Nakon toga, prema broju vojnika ona je podijeljena na velike i male kapetanije. Osnivaju se Bihaćka, Ogulinska i Hrastovačka kapetanija koja je zajedno s Banskom Vojnom granicom onemogućavala osmanske prodore prema Zagrebu. Na tadašnjem području Kranjske osnovana je Žumberačka kapetanija. U nizinama Save i Lonje nalazila se Ivanićka kapetanija, sjeverno od nje nalazila se Križevačka kapetanija, a posljednja u nizu kapetanija bila je Koprivnička kapetanija sa snažnim posadama u svojim gradovima. "U zaleđu križevačke i koprivničke kapetanije nalazio se dobro utvrđeni Varaždin s jakom vojnom posadom i spremištima municije i oružja."³

Već od prve polovice 16. st. uz podjelu na kapetanije ostvarena je i teritorijalna podjela. Na području Slavonije osnovana je Slavonska Vojna granica, na nju se nastavljala Hrvatska Vojna granica, a na zapadnoj obali Kupe nalazila se Banska Vojna granica. Da bi se ostvario jedan takav granični pojas bilo je potrebno prikupiti velike količine financijskih sredstava.

"Način financiranja bio je unaprijed određen: hrvatsko plemstvo, kaptoli i biskupije mogli su samo manjim dijelom plaćati i opskrbljivati vojsku i graditi utvrde, pa je veći dio tih obveza u početku preuzeo kralj, zatim donjoaustrijski staleži iz Kranjske, Koruške i Štajerske."⁴

Ali financiranje je bilo unaprijed određeno zbog dugotrajnih i iscrpljujućih ratova koji su se vodili na teritoriju Kraljevine Hrvatske. Valentić navodi podatke prema kojima je hrvatsko plemstvo za pokriće ratnih troškova pojedinih kapetanija 1525. tražilo 10.000 forinti, da bi ti troškovi za 25 godina porasli na 300.000 forinti, a do 1578. iznos troškova je dosegnuo broj od

¹ Valentić, Mirko, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849. – 1881.*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti: odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1981., str. 13.

² Isto, str. 11.

³ Isto, str. 12

⁴ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Europapress holding, Zagreb, 2003., str. 186.

550.000 forinti.⁵ Stoga hrvatski plemići bivaju sve više primorani prepuštati upravu nad gradovima i utvrdama austrijskom vladaru te plemićima iz Kranjske, Štajerske i Koruške. Preuzimanjem uprave nad ugroženim područjima, austrijski vladar i plemićki staleži preuzimaju obvezu gradnje i obnove niza utvrda od mora do Drave, u koje se smještaju profesionalne vojne postrojbe. Tako se od važnijih utvrda 1550. dovršava sisačka utvrda i 1558. utvrda Nehaj u blizini Senja.

Središte tog novog vojnog sustava trebalo je biti smješteno u Karlovcu. Karlovac se tada gradio upravo u tu svrhu. "Građen je na pustu, poplavnu, močvarnu i nezdravu području između Kupe i Korane, na strategijski važnu raskršću putova prema nedalekom Zagrebu i još bližoj Sloveniji, nedaleko srednjovjekovne utvrde Dubovac."⁶ Karlovac je pravi primjer osmišljenog renesansnog grada. Gradnja je započela 1579., a sama utvrda dobiva oblik šesterokrake zvijezde okružene s dubokim šancima, s unutrašnjošću koja je bila uređena pravilnim rasporedom ulica.

No tada još Vojna granica nije činila zaseban teritorij, već je imala karakter privremene institucije. Padom Virovitice i Čazme 1552., zatim Novog 1556. i Krupe 1565. ostao je otvoren put za osmanske napade na habsburške nasljedne zemlje. "Upravo ti događaji prethodili su i uvelike uvjetovali definitivno pretvaranje privremenih kapetanija u posebnu vojnu teritorijalnu instituciju s poznatim nazivom Vojna krajina."⁷ 1578. sabor plemstva Unutarnje Austrije potvrdio je ugovor koji je godinu ranije postignut između kralja Rudolfa II. i nadvojvode Karla o preuzimanju potpune uprave nad Slavonskom i Hrvatskom Vojnom granicom od strane nadvojvode Karla, čime je i ban Hrvatske u vojnim poslovima bio podređen nadvojvodi Unutarnje Austrije. Taj ugovor je bio potvrđen od strane Hrvatskog sabora. Prema Valentiću ovaj događaj je bio prijeloman u povijesti Hrvatske.

Veliki dio hrvatskog teritorija i vojske ostati će sve do razvojačenja 1873. i ponovnog ujedinjenja 1881. izdvojen od vlasti bana i Sabora kao zakonitih predstavnika hrvatske države. Zdobivši vlast nad Vojnom krajinom, nadvojvoda s Ratnim vojnim vijećem u Grazu upravlja Krajinom sve

---

⁵ Valentić, Mirko, *Vojna krajina*, nav. dj., str. 13.

⁶ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, nav. dj., str. 186.

⁷ Valentić, Mirko, *Vojna krajina*, nav. dj., str. 13.

do velikih reformi sredinom XVIII stoljeća. Od 1578. počinje dioba Hrvatske na vojničku (Vojna krajina) i civilnu (Banska Hrvatska).⁸

Na tim područjima javio se problem ljudi. Mnoga zemljišta su bila napuštena zbog iseljavanja starosjediteljskog stanovništva ili odvođenja u ropstvo.⁹ Zemlju je trebalo naseliti pa se na novouspostavljenim graničarskim područjima od kraja 16. i početka 17. stoljeća naseljavaju Vlasi.¹⁰ To su bili gorštaci većinom pravoslavne vjere koji su prelazili s osmanske strane na područja pod krunom habsburške dinastije. Dolaskom na tu zemlju oni su preuzimali i vojničku dužnost graničara. Zauzvrat, novopridošlo stanovništvo je tražilo neovisnost o feudalnom gospodarstvu, a pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti tražili su i vjerske slobode. U početku Vlasi koji se naseljavaju na tim područjima dolaze u sukob s hrvatskim plemstvom i svećenstvom, koje ih nastoji pretvoriti u kmetove i nametnuti im plaćanje desetine. "Ti sukobi su samo olakšali nastojanja bečkog dvora da se nametne kao arbitar u sporu i područja naseljena pridošlicama izuzme ispod vlasti Hrvatskog sabora i bana."¹¹

Sabor je nastojao nametnuti plaćanje poreza Vlasima no u tome su bili neuspješni. Kako bi ostali izuzeti od plaćanja poreza hrvatskom plemstvu 1623. "Vlasi Varaždinskog generalata sakupili su se u Rovišću tražeći da ih se izuzme ispod vlasti zemaljskog plemstva i crkve."¹² Pet godina nakon skupa u Rovišću 400 vlaških konjanika i 3000 pješaka opet su se vratili u Rovišće i demonstrirali s oružjem odbijajući platiti bilo kakav porez hrvatskom plemstvu. God. 1630. kralj Ferdinand II. preuzima stvar u svoje ruke te izdaje Vlasima privilegij, tzv. Vlaške statute (*Statuta Valachorum*). Prema statutima Vlasi iz Vojne granice se oslobađaju kmetstva i tlake, daje im se pravo samostalnog biranja seoskih knezova i velikog suca, daje im se pravo trgovanja i prakticanja vlastite vjere. U slučaju napada Osmanlija dužnost im je bila služiti u vojnim postrojbama i braniti graničarski teritorij.

Na ovom mjestu ću prikazati neke članke koji su sačuvani iz Vlaškog statuta¹³:

O oblastima

⁸ Isto, str. 14.

⁹ Značajan uzrok iseljavanja je bila opterećenost vojnom službom, radom i porezima koji su se samo povećavali stalnim ratovanjem protiv Osmanlija.

¹⁰ Doseljavanje Vlaha posebice se intenzivira nakon poraza Osmanlija pod zidinama Siska 1593.

¹¹ Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, nav. dj., str. 187.

¹² Isto, str. 188.

¹³ Članci koje prikazujem nisu doslovno prepisani iz statuta, već dajem skraćenu verziju radi jednostavnijeg uvida.

Članak 1. Stanovnici graničarskih općina imaju pravo svake godine u travnju birati suca ili kneza (vojvodu). Izbor se vrši u seoskoj općini, a o izboru se morao obavijestiti general.

Članak 2. Sve vlaške općine na području triju vrhovnih kapetanija, Križevačke, Ivaničke i Koprivničke, imaju pravo birati po jednog vrhovnog suca koji će s osam predsjednika predsjedavati sudovima na svom području. Izbor se vršio na Jurjevo i general ga je morao potvrditi.

Članak 5. Knez je dužan znati broj kuća i obitelji kao i sve muške osobe koje su starije od 17 godina. Mora se također pobrinuti da svaki starješina obitelji prehranjuje i brine za sve muške osobe koje su prešle sedamnaestu godinu života.

Članak 9. Osim izbora kneževa, sudaca i predsjednika, sve ostale skupštine i sastanci se zabranjuju po cijenu života.

O posjedovanju stvari

Članak 3. Tko želi prodati, založiti ili iz bilo kojeg drugog razloga dati drugome svoju imovinu mora to učiniti pred knezom i do tri svjedoka, inače ugovor nema vrijednosti.

Članak 9. Dopušta se Vlasima da slobodno trguju namirnicama i ostalom pokretnom imovinom prema običajima Kraljevine i kraljevskim odredbama.

O privatnim i javnim prekršajima

Članak 1. Svaku krađu koja ne prelazi vrijednost od 30 forinti ili, ako je izvršena s razbojstvom, 20 ugarskih forinti, neka kažnjava vrhovni sudac okovima ili javnim radom. Počinitelji većih krađa će biti poslani vojnim vlastima koje će ih tjelesno kažnjavati.

Članak 10. Ako su sinovi neposlušni ili se još teže ogriješe o roditelje neka ih suci, prema težini djela, bace u tamnicu ili neka ih predaju vojnoj vlasti. Ako prijestup nije težak onda neka se ne postupa sudbeno protiv njih bez tužbe roditelja.

O vojnim poslovima

Članak 2. Vojvode moraju biti vojnici besprijekorna ponašanja i prethodno neokaljanog života. Ako postoji sumnja za nekakvu krivnju onda se moraju ispitati pred kapetanom i njegovim

vojnim službenicima, među kojima mora biti tri do četiri vojvode. Prema krivcu određuju kaznu ili ga predaju vojnim vlastima.

Članak 8. Vlasi su dužni pomagati u izgradnji utvrda.

Članak 11. Ako se dogodi kakav napad svi Vlasi (muškarci preko 18 godina) iz svih kapetanija moraju biti spremni braniti Vojnu granicu i protjerivati neprijatelje pod cijenu vlastita života.

Konačnim izuzimanjem Vlaha iz ovlasti Hrvatskog sabora započinje "i druga borba kojom Hrvatska gubi političku i vojnu vlast na graničnom području a time postepeno i svoju državno-pravnu jurisdikciju i vlast nad velikim dijelom hrvatskog teritorija (...).¹⁴

Ovakvo izvanredno stanje do kraja 17. stoljeća se opravdavalo opasnošću od Osmanlija s kojom su bile suočene hrvatske, ugarske i austrijske zemlje, ali Karlovačkim mirom 1699. opasnost se znatno smanjuje. Tada se javlja optimizam u hrvatskim staležima da će osvojeni i oslobođeni hrvatski krajevi biti ponovno pripojeni Građanskoj Hrvatskoj. Već tada je i sam car Leopold bio obećao (1703.) hrvatskim staležima i svojom odlukom naredio da se moraju ne samo krajevi između Une, Kupe i Save, već i ostali oslobođeni dijelovi koji starinom pripadaju Hrvatskoj vratiti hrvatskim staležima, staviti pod vlast hrvatskog bana i Sabora i tako ponovno sjediniti s maticom zemljom.¹⁵ No do takvog pripojenja tada nije došlo. Osim koristi Beču u ratovima koje će voditi u kasnijim godinama, vojnoj vlasti je išao u prilog i nepovoljan položaj kmetova u Ugarskoj i Hrvatskoj. Imamo primjer Like i Krbave. Nakon oslobođenja tih područja carska vlast ih podređuje feudalnoj upravi, ali nakon toga ustaje lički narod koji se prijetio da će radije prijeći na tursku stranu nego prihvatiti novoga feudalnog gospodara. Nakon toga zaredale su se bune i nemiri te je carska vlast morala popustiti i 1712. Lika i Krbava postaju dio Vojne granice te ulaze pod zapovjedništvo Karlovačkog generalata.

Nakon Karlovačkog (1699.) i Požarevačkog mira (1718.) počinje se raditi na novoj teritorijalnoj organizaciji Vojne granice. Novoosvojena područja se uređuju kao nove vojne oblasti izuzete od banske vlasti. Konačno uređenje Vojne granice kao posebne „carske zemlje“ provedeno je u doba trećeg austro-turskog rata (1736.-1739.).¹⁶ U vrijeme vladanja Marije

¹⁴ Moačanin, Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1981., str. 8.

¹⁵ Na istome mjestu.

¹⁶ Isto, str. 9.

Terezije izvršena je njena reorganizacija podjelom na manja vojna područja, tj. regimente. Išlo se za potpunom militarizacijom Vojne granice. Zbog toga su u Varaždinskom generalatu 1737. osnovane križevačka i đurđevačka pukovnija, u Karlovačkom generalatu su 1746. osnovane lička, otočka, ogulinska i slunjska pukovnija, a u Banskoj Vojnoj granici osnovane su glinska i petrinjska pukovnija. "Poslije Beogradskog mira 1739. nastaju u novoosnovanoj Krajini u Slavoniji (1747) tri pukovnije: petrovaradinska, brodska i gradiška."¹⁷ Još tri županije, požeška, virovitička i srijemska, obnovljene su kao dio teritorija Slavonije. Reorganizacija Vojne granice dovršena je 1754. izdanjem "graničarskih prava", "na osnovu kojih je izjednačen krajiški sistem Varaždinskog i Karlovačkog generalata i ukinut posljednji ostatak krajiške samouprave."¹⁸

Na česte socijalne napetosti (posebice za vrijeme rata) najčešće je utjecala previsoko odmjerena državna rabota. To su bile tzv. ručne rabote koje su bili obvezni davati državi 18 dana godišnje, a za svaki komad vučne stoke još po četiri dana vozne rabote. Državna rabota zvala se "odmjerena" zato jer je u Vojnoj granici postojala i "neodmjerena", tj. ona koja se odnosila na općinsku rabotu za davanje noćnih straža, uzdržavanje općinskih putova i drugih radova koji se nisu mogli zahvatiti državnom rabotom. Ta vrsta besplatnog rada teško je pritiskivala graničarsko stanovništvo pa je zbog toga bila čest uzrok socijalnih napetosti u Vojnoj granici.¹⁹

Od vremena Marije Terezije kao načelo za Vojnu granicu je postavljeno da se ona sama mora izdržavati, tako da donošenje novog Temelnog zakona 1807. ne mijenja bitno odredbe o državnim i općinskim rabotama. No tim zakonom dolazi do određenih promjena. Od 1807. zemlja prestaje biti carsko leno i postaje po prvi put nasljedno leno kućne zadruge. Ipak, time nije riješen problem besplatne rabote. Zajedno s promjenama donesene su i odredbe o novom načinu utvrđivanja besplatne rabote. Hrvatski sabor je, nastojeći olakšati položaj graničarskog stanovništva, 1848. donio odluku o ukidanju besplatne državne rabote. Unatoč tomu, graničari se i poslije 1850. žale da se dosadašnji radovi putem državne rabote sada prebacuju na općinsku. No ipak, zakonom iz 1807. organizacijska struktura je učvršćena. Tim zakonom bili su uređeni svi društveni i ekonomski uvjeti života Vojne granice koji će potrajati sve do druge polovice 19. stoljeća, do njezinog pripajanja Građanskoj Hrvatskoj.

¹⁷ Valentić, Mirko, *Vojna krajina*, nav. dj., str. 19.

¹⁸ Na istome mjestu.

¹⁹ Močanin, Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 49.

Gospodarstvo Vojne granice

Gospodarstvo Vojne granice se razlikovalo od gospodarstva Civilne Hrvatske. Do druge polovice 18. stoljeća način proizvodnje i bitna razlikovanja između dva dijela Hrvatske su bila iskristalizirana. Različiti razvojni putovi odvijali su se zbog ukidanja feudalnih obveza na području granice i nedostatka gospodarskih područja. Čini se da se prema odnosima koji su vladali gospodarstvo trebalo brže razvijati u Vojnoj granici gdje su ljudi bili slobodni i oslobođeni svih daća. No dogodilo se upravo suprotno: na određenu intenzivniju poljoprivrednu proizvodnju bili su prisiljeni podložnici civilnog područja jer su morali proizvoditi viškove kako bi mogli vlasteli podmiriti novčana i naturalna davanja.²⁰ Koliko se može vidjeti iz izvora, graničari nisu stvarali nikakve viškove. Postavlja se pitanje zašto je to bilo tako, s obzirom na položaj koji su imali. Jedan od razloga je sigurno i taj što je područje Vojne granice dugo vremena bilo nesigurno za život pa su ljudi proizvodili koliko im je bilo potrebno za svakodnevno preživljavanje. No neposredna opasnost od napada osmanlijskih četa bila je u rano doba Vojne granice takva da to nije mogao biti glavni i neposredni uzrok nerazvijenosti gospodarstva. Smatra se da je glavni razlog zastoja gospodarstva ranije navedeno obilježje Vojne granice, a to je nedostatak aktivnih gospodarskih središta. Ono je sve do sredine 18. stoljeća bilo područje bez gradova, trgovišta, i bez tranzitnih putova, koji bi povezivali jedno s drugim - graničarska područja te Vojnu granicu s ostalim središtima u zaleđu.²¹ Tako vidimo da čak i kad bi graničari proizvodili viškove, oni svoje proizvode ne bi imali gdje plasirati. Posljedica tog ograničavajućeg čimbenika je bila ta da je u Vojnoj granici postojao vrlo slab opticaj novca te činjenica da je gospodarsku proizvodnju karakterizirala naturalna razmjena.

Stoga postaje jasno da opstanak Vojne granice biva ugrožen takvim gospodarskim odnosima i zbog toga država nastoji problem riješiti promjenom gospodarskih uvjeta. No zbog vojnih potreba ovih područja koje su kočile gospodarski razvoj, rješenje problema postaje sve teže.

"Stoga nije čudno što je došlo do proturječnog razvoja: s jedne strane, htjelo se područje Vojne krajine preoblikovati u zatvoreno gospodarsko područje, a s druge, povezanost zemljišnog

²⁰ Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik*, tom II., Naprijed, Zagreb, 1997., str. 65.

²¹ Isto, str. 66.

posjeda i vojne službe nije dopuštala razvijanje trgovine, rukotvorstva i obrta; s jedne se strane pokušavalo promicati novčanu privredu, a s druge, djelovala je novčana privreda što je polako nastajala razorno na zadruge, opstanak kojih se nastojao osigurati iz vojnih razloga.²²

Iz popisa stanovnika iz 1857. uočljiva je nepovoljna struktura graničarskoga gospodarstva. Bilo je vrlo malo nepoljoprivredne aktivnosti. Od ukupnog broja stanovnika, obrtnika i vlasnika malih radionica bilo je samo 3 547. Neznatan broj nepoljoprivredne aktivnosti bio je koncentrirana u četiri pukovnije, a to su križevačka, đurđevačka, gradiška i brodska. Povoljniju sliku obrtničke, prerađivačke i trgovinske aktivnosti pokazivala je petrovaradinska pukovnija. U tom je dijelu Vojne granice djelovala gotovo polovica svih obrtnika i tvorničara. Jednostrana nepoljoprivredna aktivnost vidljiva je iz podataka koji nam ukazuju da je u cijeloj Vojnoj granici, osim petrovaradinske pukovnije, bilo 3 547 obrtnika i tek 426 trgovaca, dok je u petrovaradinskoj pukovnji bilo 1 315 obrtnika i 475 trgovaca.

U drugoj polovici 19. stoljeća osnovna zapreka bržem razvoju kapitalističkih odnosa je i dalje bio graničarsko-vojnički sustav. Graničari su u carskoj vojsci služili od svoje 16 do 60 godine i dok je u ostalom dijelu Habsburške Monarhije svaki šezdesetdrugi stanovnik služio kao vojnik, to je za Vojnu granicu vrijedilo za svakog dvanaestog stanovnika.

Stanovništvo

Na kraju 50-ih godina 19. stoljeća u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj granici, bez petrovaradinske pukovnije, nalazilo se 674 864 stanovnika. U vojnim komunitetima ili slobodnim graničarskim gradovima živjelo je 12 729 stanovnika koji su zajedno imali 2 745 kuća. Najveći grad bila je Petrinja. Petrovaradinska pukovnija imala je 92 525 stanovnika. Sastav stanovništva je bio sljedeći: pravoslavnih je bilo 66 451, katolika 17 786 i 8 288 drugih. Prema broju pravoslavnih pretpostavlja se da je u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj granici 1857. bilo 272 755 Srba i 402 322 Hrvata. Pravoslavno stanovništvo je imalo većinu u ličkoj, prvoj banskoj i u drugoj banskoj pukovnji. Osnovna jedinica graničarskog društva, od početka pa do kraja, bila je

---

²² Isto, str. 67.

kućna zadruga. Ona je bila posjednica zemlje i nepresušno vrelo vojnika. Glavni cilj dvora u Beču je bio održati zadruge na okupu kako bi sustav mogao funkcionirati. Bilo kakve promjene u zadrugi su imale svoje reakcije na razini institucije Vojne granice. Tako da kad novčana privreda počinje djelovati na strukturalna obilježja seoske zadruge, cijeli graničarski sustav biva ugrožen.

Počeci procesa sjedinjenja Vojne granice s civilnom Hrvatskom

Hrvatsko-slavonska Vojna krajina razvijala se u razdoblju od 1815. do 1848. gospodarski i socijalno posve pozitivno. Nakon jedne faze reorganiziranja, eksperimentiranja i mnogih ratnih pohoda nastupila je za pješačke regimente Vojne krajine faza konsolidacije i relativnog gospodarskog prosperiteta: bez ratnih pohoda, intenzivne obrade zemljišta, relativno niskih zemljarina.²³

U to vrijeme povećačenje i modernizacija bitno su promijenili graničarsko društvo. Proces modernizacije donio je porezno opterećenje graničarskih obitelji jer je cilj bio da se Vojna granica samofinancira i samoodržava, i donio je postupnu zamjenu negotovinskog robnog prometa novčanom privredom.

No rastuće povećačenje smanjilo je socijalnu privlačnost Vojne granice, sve više opada broj dragovoljaca i povećava se iseljavanje. Unatoč tome, u to vrijeme još uvijek je postojala temeljna prednost seljačkih obitelji, a to je bila relativna sloboda korištenja zemlje, ograničena obvezom vojne službe.

Godine 1848. Vojna granica gubi i službeno tu prednost. Naime tada feudalni podložnici civilnih područja bivaju oslobođeni podaničkih službi i daća te postaju slobodnim vlasnicima svojih posjeda. Razlika između graničara i ostalih bila je u izrazito važnom detalju, a to je bila činjenica da oni nisu bili opterećeni služenjem u vojsci.

Unatoč svojevrsnoj modernizaciji, Vojna granica do samog kraja predstavljala je najteže mjesto za život na području Habsburške Monarhije. To ćemo vidjeti na temelju nekoliko

---

²³ Isto, str. 197.

podataka o vojnoj službi graničara: za vrijeme mira cijela Vojna granica (14 pukovnija) je monarhiji pružala 72 000 vojnika, a za vrijeme rata 126 000 vojnika, dok je ukupan broj vojnika u monarhiji za vrijeme mira bio 400 000 vojnika. Zapanjujući je i podatak da 1850-ih godina Vojna granica daje godišnje isti broj vojnika kao i čitava Kraljevina Češka, a 1869. razlika u broju stanovnika između ova dva područja je bila 755 711 stanovnika u Vojnoj granici i 5 106 069 u Češkoj.

Još sredinom 19. stoljeća postojale su ogromne razlike između Građanske Hrvatske i Vojne granice. Te su razlike sve "do pojave narodnog preporoda strogo dijelile hrvatski državni prostor na vojnički i civilni."²⁴ Od vremena narodnog preporoda iz 30-ih godina 19. stoljeća Vojna granica se počinje više vezati uz Bansku Hrvatsku prodiranjem ideja preporoda. Tada mnogi graničari šalju Ljudevitu Gaju pisma domoljubna sadržaja, počinju pokazivati zanimanje za novi pravopis i tiskanje članaka o Vojnoj granici. Tada se javlja interes mladih koji su bili na upravnom tečaju u Grazu za zbivanja u domovini te pišu Ljudevitu Gaju da im redovito šalje Narodne novine kako bi mogli pratiti događaje iz Hrvatske.

Poticaj za oslobođenje seljaka dali su Travanjski zakoni koje je donio Ugarski sabor u Požunu i koje je 11. travnja 1848. sankcionirao kralj Ferdinand. Zakonima se predviđalo ukidanje podavanja na urbarijalno zemljište i ukidanje vlastelinske sudske vlasti. Hrvatski sabor je u cijelosti potvrdio te požunske zaključke. Od tada počinje nestajati povlašteni položaj graničara.

*Tijekom rasprave o oslobođenju seljaka u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji bio bi se morao pojaviti i zahtjev za prenošenjem zemljišnih posjeda krajišnika u njihovo vlasništvo, da oni već nisu bili u potpunosti u vlasništvu krajišnika. Razlog tome je bio – kako je već u nekoliko navrata isticano – što su zemljišni posjedi u Vojnoj krajini bili, doduše, formalno lena (vojna lena), ali de facto otpočetak i neprekidno bili vlasništvo krajišnika.*²⁵

S obzirom na ovaj Kaserov navod Valentić je, čini se, suprotno smatrao da se tada u središtu pozornosti našla zemlja i pitanje njezinog vlasništva. Hrvatski sabor pozivajući se na svoje pravo suvereniteta nad Vojnom granicom ukinuo je pravo vladara nad zemljom u njoj. To

²⁴ Moačanin, Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 65.

²⁵ Kaser, Karl, *Slobodan seljak*, nav. dj., odlomak na str. 199., kurzivom označio M. J.

je 1848. učinjeno ovom odredbom: "prestaje dosadašnje pravo vrhovnog vlasteostva".²⁶ Dalje navodi da se po prvi put sva zemlja koju posjeduju graničari proglašava njihovom pravom svojinom.²⁷

Analizom dvaju dokumenata, Graničarskog ustava Hrvatskog sabora iz 1848. i Graničarske osnove iz 1849., može se zaključiti da je upravo tada koncipirana nova politička strategija Zagreba prema graničarskom pitanju. "Potpomognuti zahtjevima iz same Krajine Sabor je 1848., vodeći računa o odnosima političkih snaga u Monarhiji, izradio prvi program teritorijalne i upravne integracije Vojne krajine s građanskom Hrvatskom."²⁸ Hrvatski sabor, koji se 5. lipnja 1848. prvi put sastao ne više kao staleško zastupništvo, nego kao reprezentativno tijelo temeljem prethodno provedenih izbora, sadržavao je i izabrane mandatare iz Vojne granice. Nacionalni ciljevi stavljaju u prvi plan odredbu o djelomičnom ujedinjenju kroz Sabor Kraljevine Hrvatske. Ustavom utvrđuju da je Vojna granica nerazdruživ dio Trojednice, čiji se ustav proteže i na nju. Ustavom se preciziraju i još dvije odredbe, a to su nalog da se novi zakoni za Vojnu granicu mogu donositi samo u Saboru Kraljevine Hrvatske i da se narodni jezik uvede u škole i u sve javne poslove Vojne granice.

Za dotadašnje siromaštvo okrivljene su vojne vlasti koje su sprečavale diobu kućnih zadruga. U usporedbi sa seljačkim pučanstvom Civilne Hrvatske položaj se graničara ozbiljno pogoršao.²⁹ No neke prednosti su ostale. Jedna prednost je bila u tome što je porez graničarskoga stanovništva bio još uvijek neznatan u usporedbi s Civilnom Hrvatskom. Prednost za njih je bila i mogućnost uvoza bescarinskih proizvoda za osobne potrebe iz Osmanlijskog Carstva i s Primorja. Daljnja prednost je bila ta što su graničarske obitelji mogle za osobne potrebe nabavljati sol i slične proizvode po proizvodnoj cijeni, te je konačna prednost bila u tome što su uživale stanovita socijalna i gospodarstvena jamstva, naime primali su odštetu u slučaju loše žetve. No time su graničarske prednosti iscrpljene.

Jedno od velikih opterećenja za graničarske obitelji u usporedbi s pučanstvom Civilne Hrvatske, osim činjenice da su morali služiti u vojsci, bila su i ograničenja koja su proizlazila iz same vojne službe, a to je između ostaloga bila i ograničena sloboda raspolaganja zemljišnim

²⁶ Moaćanin, Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 67.

²⁷ Na istome mjestu.

²⁸ Isto, str. 66.

²⁹ Kaser, Karl, *Slobodan seljak*, nav. dj., str. 202.

vlasništvom. Jedna od proturječnosti koje su se javljale u Vojnoj granici je bilo to da su Osnovni krajiški zakoni jamčili djelotvornost ustavnih prava samo ako su bila spojiva s vojnom službom. Izrazi poput: "U vojsci se ne raspravlja.", bile su poštapalice i vrlo su plastično izražavale proturječan odnos između osnovnih ustavnih prava i vojne zapovijedi.³⁰ Bečki dvor je još uvijek prema Vojnoj granici imao dva međusobno nespojiva cilja: jedan nastoji olakšati bijedu graničarskog stanovništva, a drugi izvući maksimum izvježbanih vojnika.³¹

Tada je pojednostavljen diobeni postupak, tako da se dioba mogla vršiti unutar same kuće. Odredbama iz 1848. svim stanovnicima Vojne granice je omogućeno stjecanje zemlje u neograničenim površinama, što je omogućilo stvaranje veleposjeda. Ukinuli su državnu rabotu i podvoz i druga ograničenja motivirajući na taj način stanovništvo da se sve više politički vezuje uz bana Jelačića. Ban Jelačić je, ne čekajući vladarevu potvrdu, 6. kolovoza izdao naredbu da se provedu osnovne odredbe Ustava. Sljedeće godine Jelačić je učinio korak dalje i u Krajiškim osnovama tražio razvojačenje svih perifernih dijelova Vojne granice te njihovo sjedinjenje s Hrvatskom. Time su nastojali postići da se Vojna granica ograniči samo na granicu s Osmanskim Carstvom kako bi odatle mogla strateški djelovati na oslobađanje Bosne i Hercegovine, no politički i vojni krugovi u Beču nisu prihvatili takav plan razvoja događaja kakav su si zamislili hrvatski političari.

Nakon završetka rata s Mađarima 1849. dvor u Beču ne pokazuje nikakve spremnosti za prihvaćanje zahtjeva Hrvatskog sabora. Graničarski ustav je ignoriran, a pogledi bečkog dvora prema pitanju Vojne granice iskazani su u Oktroiranom ustavu, koji je donesen 4. ožujka 1849. Smatrali su da je Vojna granica cjelovit dio carske vojske te da su graničari potrebni caru za obranu granice s Osmanskim Carstvom i očuvanje cjelovitosti Monarhije. U znak prosvjeda Jelačić je tajnom naredbom 2. ožujka 1851. zabranio graničarskim četama Banske Vojne granice nazočnost na svečanom činu proslave godišnjice ustava Habsburške Monarhije. Prema izvorima to naređenje je dao u potpunoj tajnosti tako da se postavlja pitanje je li itko bio toga svjestan i kakvog je to učinka imalo.

Protiv nacionalnih zahtjeva hrvatskog naroda donesene su u Beču 1850. nove odredbe poznatije kao 'posljednji Temeljni zakon Krajine'. U tim odredbama Beč je zagrebačkom

---

³⁰ Isto, str. 203.

³¹ Močanin, Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, str. 55.

programu sjedinjenja suprotstavio svoj potpuno suprotan program koji je imao za cilj pretvaranje Vojne garnice u posebnu krunsku zemlju Monarhije. U odredbama se opet uvode ograničenja u diobi kućnih zadruga, odustaje se od stvaranja veleposjeda te se još više ograničava prava za posjedovanje zemlje onim ljudima koji ne vrše vojnu službu.

Novе odredbe iz 1850. su naišle na negodovanje predstavnika Vojne granice i Građanske Hrvatske. Nezadovoljstvo je došlo do izražaja nakon pada Bachovog apsolutizma 1860./1861. Graničarski zastupnici koji su se ponovno okupili na saboru u Hrvatskoj izradili su 1861. posebnu Predstavku vladaru u kojoj su u osnovi bili ponovljeni zahtjevi formulirani na saboru 1848. i u Krajiškoj osnovi iz sljedeće godine. Osnovni zahtjevi bili sue: upravno ujedinjenje civilne uprave u Vojnoj granici s upravom Građanske Hrvatske, odvajanje civilne od vojne uprave, sudjelovanje graničara na saboru koji bi ubuduće donosio zakone za Vojnu granicu te vojne dužnosti utvrditi prema veličini vojnih dužnosti drugih naroda u Monarhiji. Prema prijedlogu zastupnika iz Vojne granice, sve se trebalo obaviti u više etapa. Prvo je trebalo odvojiti civilnu upravu od vojne, zatim je civilnu upravu trebala preuzeti Hrvatska Zemaljska vlada, a Vojna granica upravno biti inkorporirana u Kraljevinu Hrvatsku. Razvojačenje i smanjivanje vojne obveze trebalo je dovesti do potpunog ukidanja sustava Vojne granice. No u Beču na taj korak još nisu bili spremni. Ujedinjenje Vojne granice ocijenjeno je u Beču na početku 1861. kao "sudbonosno pitanje" za Monarhiju.³² Potpisnici Predstavke i njezini nositelji u Beč bili su oštro kažnjeni.

Padom Bachova apsolutizma Beč se opet našao pred dvije mogućnosti: razvojačiti Vojnu granicu ili ponovno ustrajati na održavanju vojničkog sustava. Tada se politički krugovi ponovno počinju isticati i vršiti pritisak na dvor u Beču za rješenje graničarskog pitanja.

Na ovom mjestu ću navesti dio govora graničarskog zastupnika i svećenika Josipa Akšamovića, čiji govor lijepo ilustrira nezadovoljstvo stanovnika Vojne granice:

"Mi smo siromašni, imamo samo obveze, no prava nikakvih. Vojna institucija širi nesreću nad našom domovinom. Naše se ljude ubija, naša su polja pusta, naše kuće postadoše kolibama, naša marva skapava... Vi kažete da se jedan slobodan ustav ne može uskladiti s Krajinom. Ugarska i Hrvatska imaju i vojsku i ustav. Zar topništvo i pješaštvo

---

³² Isto, str. 69.

*remete ustav i mir ovoga grada (Zagreba?) Ako u jednom gradu mogu postojati tri, četiri vojna odjela, zašto u udaljenoj krajiškoj regimenti ne može pored ustava postojati i jedna regimenta?..."*³³

"Nova formula"

Nastojeći sačuvati tradicionalno jeftin izvor vojnika na granici s Osmanskim Carstvom, Dvor je već krajem 1861. ponudio Zagrebu "Novu formulu" u rješavanju graničarskog pitanja.³⁴ Sadržaj ponude je bio da se Hrvatska odrekne zahtjeva za ukidanje Vojne granice dok se ne počne rješavati Istočno pitanje, a tada bi zajedno sa Vojnom granicom dobila i Bosnu i Hercegovinu. To obećanje se počelo prihvaćati među hrvatskim političarima, u prvom redu Novu formulu prihvaća Narodna stranka. No unatoč prihvaćanju Nove formule, nije završilo angažiranje Narodne stranke u vezi s integracijom Vojne granice u Hrvatsku. U obnovljenoj političkoj borbi za Vojnu granicu na saboru 1865./1866. Narodna stranka postavlja rješenje graničarskog pitanja kao uvjet za daljnju suradnju s Bečom.

Rasprave oko dualističkog uređenja Monarhije nisu 1867./1868. riješile pitanje Vojne granice. Mađarska delegacija je tada još pristajala da se graničarsko pitanje uvrsti u skupinu isključivo vojnih pitanja. U tom smislu potpisan je 14. veljače 1867. ovaj zaključak: čitava Vojna granica ostaje, kao i dosada, isključivo podređena Ministarstvu rata.³⁵ Tadašnji mađarski mediji osuđivali su opstanak Vojne granice tumačeći to kao održanje vojničke kontrole nad Ugarskom. Doista, postojala je bojazan, ako se nastavi vojna uprava nad Vojnom granicom, "da ona pod određenim uvjetima postane poligon za protumađarske interese vojnih vrhova."³⁶ Unatoč toj mogućnosti, mađarski interes za Vojnu granicu bio je uvelike utemeljen na gospodarskim ciljevima. Cilj je bio što prije zagospodariti šumama i zadobiti prometnu kontrolu nad graničarskim područjem. Ukupna vrijednost šuma je 1871. procijenjena na 147 milijuna forinti.

³³ Kaser, Karl, *Slobodan seljak*, nav. dj., str. 205. Kurzivom označio M. J.

³⁴ Isto, str. 71.

³⁵ Isto, str. 72.

³⁶ Gross, Mirjana i Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Globus nakladni zavod, Zagreb, 1992., str. 486.

Godine 1868. Mađarska je uložila prosvjed protiv austrijskih planova da prodajom graničarskih šuma izgrade dalmatinsku željeznicu, čime bi Austrija dobila potpunu kontrolu nad mađarskim izvozom preko Jadrana. Suprotni interesi Austrije i Mađarske prema Vojnoj granici usporili su rješavanje graničarskog pitanja i sjedinjenje s Građanskom Hrvatskom. Prvi sporazum s Mađarskom postignut je 8. lipnja 1871. Tom prilikom je Austrija prepustila područje Vojne granice Mađarskoj, no i dalje zadržala izvršnu i legislativnu vlast koncentriranu u Ministarstvu rata i ličnosti vladara.

Odluka o tome da se djelomice ukine Vojna granica donesena je iznenađujuće brzo. Toj je odluci, da se ukine Varaždinska Vojna granica i zajedno sa Siskom, Senjom, Marindolom i Žumberačkim distriktom prepusti hrvatskoj upravi, a koja je objavljena 22. kolovoza 1869. u "Wiener Zeitungu", prethodila sjednica zajedničke vlade (11. do 13. kolovoza), na kojoj su ugarski vladini zastupnici svoju suglasnost za povećanje zajedničkog vojnog proračuna uvjetovali djelomičnim ukidanjem Vojne granice i uspjeli da taj zahtjev prođe.³⁷

Protiv planova Mađarske i Austrije o diobi utjecaja na graničarskom teritoriju niče u Vojnoj granici 1869. široki pokret koji s bunom u Rakovici 8. listopada 1871. čini jednu cjelinu.³⁸ Otpor se najprije javlja protiv djelomičnog ukidanja Vojne granice iz 1869., smatrajući da je ovakvo ukidanje nasilno. Neki od programatskih ciljeva pokreta bili su: borba protiv austro-ugarskog sporazuma o rješenju graničarskog pitanja bez sudjelovanja graničara, saziv posebnog graničarskog sabora gdje bi se utvrdili budući odnosi Vojne granice prema Ugarskoj, očuvanje graničarskih povlastica, osnivanje novčanog zavoda koji bi ubrzao razvoj privrede, izgradnja magistralne željeznice (Zemun-Ogulin, Ogulin-Knin), revizija Hrvatsko-ugarske nagodbe itd. Budući da je pokret graničara u početku bio izrazito antimadžarski, bečki vojni krugovi su nastojali pridobiti njegove nositelje, jačajući antimadžarsku oštricu pokreta.

Godine 1871. u Zagrebu je osnovana graničarska zemaljska vlada, što je izazvalo poseban strah u Mađarskoj. Tada se pokušao ostvariti projekt austrijske vlade zajedno s predstavnicima hrvatskog građanstva, koje je najbolje prezentirala Narodna stranka, da prodajom šuma u Vojnoj granici riješe pitanje financiranja školstva, općinske uprave i ostalih lokalnih izdataka te da započnu graditi željeznice s magistralnim pravcima Zemun-Ogulin i Ogulin-Knin.

³⁷ Kaser, Karl, *Slobodan seljak*, str. 207.

³⁸ Močanin, Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, str. 73.

No predstavnici mađarskog kapitala i vlade su nastojali suzbiti planove austrijske vlade i Narodne stranke, zahtijevajući da pravo odlučivanja o distribuiranju tako velikih investicijskih fondova, koji su trebali biti iskorišteni za ostvarenje projekata, pripadne njima. Pozivajući se na odredbe obje nagodbe, Mađari su kao uvjet za sjedinjenje Vojne granice s Hrvatskom od 1871. do 1880. postavljali potpunu kontrolu nad fondovima kapitala koji su trebali osigurati razvoj Hrvatske. Nakon odlaska Mažuranića, "pod vodstvom novog šefa hrvatske vlade Ladislava Pejačevića Sabor je 21. lipnja 1880. prihvatio financijsku nagodbu"³⁹ i time su bili ispunjeni preduvjeti za početak pregovora o ujedinjenju.

Odustajanje od izgradnje velikih projekata djelovao je negativno na proces modernizacije privrede u Vojnoj granici. Pripojenjem petrovaradinske pukovnije Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj granici 1871. došlo je do određenih promjena u vrijednostima nekih društvenih elemenata, no u globalu, odnosi između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva od 1857. do 1870-ih nisu doživjeli veće strukturalne promjene. Poslije Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. Hrvatska je razvoj svoje privrede vezala uz Mađarsku.

Konačno sjedinjenje Vojne granice s Građanskom Hrvatskom

Od 8. lipnja 1871. počelo je administrativno inkorporiranje Vojne granice u Hrvatsku. Istog dana doneseno je još niz zakona. Njima se uvodilo razvojačenje i ustroj civilnih organa uprave, vojne regimente su podčinjene glavnom zapovjedništvu u Zagrebu, izdani su propisi o uvođenju opće vojne službe, o organizaciji "šumarske struke" itd. Dana 19. lipnja 1873. donesen je zakon o organizaciji pravosuđa kojim je sudstvo izuzeto iz nadležnosti regimenta i ustanovljeni su okružni i kotarski sudovi. Ukidaju se zapovjedništva regimenti kao upravni organi te se uvode okružna središta u Ogulinu, Gospiću, Petrinji, Novoj Gradiški, Vinkovcima i Mitrovici. Također se u kolovozu iste godine zauvijek ukidaju pješачke regimente u Vojnoj granici i uvodi se opća vojna obveza.

---

³⁹ Valentić, Mirko, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849. – 1881.*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti: odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1981., str. 324.

Još jedan uvjet koji je mađarska strana postavila hrvatskoj bilo je mijenjanje paragrafa u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi koji su određivali broj zastupnika u zajedničkom saboru. U zajedničkom saboru Hrvatska i Slavonija su trebale biti zastupane prema razmjeru stanovnika "s time da se u slučaju sjedinjenja s Krajinom odnosno Dalmacijom povisi broj zastupnika po tom istom razmjeru."⁴⁰ Takvo stanje nije nikako odgovaralo mađarskoj strani. Priključenjem Vojne granice broj zastupnika iz Hrvatske i Slavonije povećao bi se s 29 na 50, što bi ugrozilo mađarsku prevlast sa 69 zastupnika, od kojih je 34 dolazilo iz Hrvatske. Unatoč tome što je velik broj hrvatskih zastupnika glasovao u korist interesa mađarske vlade, s tom podrškom se nisu mogli osiguravati daljni planovi, s obzirom da je tada još uvijek bila snažna oporbena Narodna stranka koja je mogla stvoriti opoziciju mađarskim interesima.

Razumije se da ni mađarska opozicija nije htjela pristati na mogućnost da opstanak vlade ovisi o onima koji nipošto nisu oduševljeni mađarskom državnom idejom.⁴¹ U vezi s problemima oko teritorijalne integracije važno mjesto "zauzima odnos srpskih političara prema reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe 1881."⁴² Srpski zastupnici u saboru su podržavali uvjete o ujedinjenju koje su nametali Mađari radi što bržeg dovršenja procesa ujedinjenja. Njihovi razlozi za takav odnos prema ispunjavanju mađarskih uvjeta su bili povećanje srpskih zastupnika u Hrvatskom saboru kako bi bolje znali, a i lakše mogli "zaštiti i unaprijediti svoje specijalne i opravdane interese kojih bude imao (srpski narod)."⁴³ Zbog takvih suprotnosti samo se slabila pregovaračka pozicija Hrvatske u pitanju integracije zemlje.

Teška cijena koju je Hrvatska platila radi ujedinjenja svoga teritorija utjecala je na to da kad je stvarno došlo do potpunog sjedinjenja 15. srpnja 1881. sam događaj je ostao "bez dubljeg odjeka u javnom životu zemlje."⁴⁴ Put za modernizaciju Hrvatske bio je omogućen, ali pod uvjetima koje su diktirali mađarski interesi. Sa sjedinjenjem 1881. odlazi posljednji graničarski zapovjednik iz Zagreba, general Franjo Filipović, te Austrija nakon toliko stoljeća zauvijek vojnički napušta Hrvatsku.

---

⁴⁰ Gross, Mirjana i Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Globus nakladni zavod, Zagreb, 1992., str. 486.

⁴¹ Isto, 487.

⁴² Valentić, Mirko, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849. – 1881.*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti: odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1981., str. 334.

⁴³ Interesi do kojih im je bilo posebice stalo, održanje srpske konfesionalne škole, su bili ugroženi Mažuranićevim reformama osnovnog školstva koje se nastojalo sekularizirati. Na istome mjestu.

⁴⁴ Isto, str. 346.

*

Još od početka 17. stoljeća postojao je stalni zahtjev političkih zastupnika Hrvatske i Ugarske za upravno sjedinjenje tih dijelova s Vojnom granicom. No prave izgleda za sjedinjenje dobiva se tek Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. i Ugarsko-hrvatskom nagodbom iz 1868. Tada Ugarska ponovno preuzima inicijativu u Hrvatskoj i Slavoniji. U paragrafu 65. i 66. Hrvatsko-ugarske nagodbe Ugarska je obećala da će nastojati raditi na ujedinjenju Vojne granice s Hrvatskom kako u legislativnom pogledu, tako i u administrativnome. Nužnost ukidanja Vojne granice ujedinjenjem bila je i zbog uvođenja opće vojne obveze, ali i zbog činjenice da bi to značilo prelazak uprave na ugarski dio monarhije.

Nadalje ću dati kratko viđenje, više iz makropovijesne perspektive, kraja Vojne granice koje se čini dosta uvjerljivim. Ustankom iz 1875. u Bosni i Hercegovini rasplamsao se rat u kojem su sudjelovale Rusija, Turska, Srbija i Crna Gora. Tu krizu su velike europske sile rješavale na Berlinskom kongresu 1878. Kao što je poznato, jedna od odluka je bila da Austro-Ugarska Monarhija svojim snagama okupira Bosnu i Hercegovinu s ciljem da se tamo uspostavi red. Tim činom je ponovno u prvi plan došlo pitanje Vojne granice. Budući da je osmanska opasnost odavno nestala, a sad još s pripojenjem Bosne i Hercegovine, suvišnost Vojne granice, s obzirom na njezinu prvotnu i primarnu svrhu, postaje očigledna. Iako je početak njezine inkorporacije počeo već ranije, tek nakon Berlinskog kongresa i ulaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu dvor se odlučuje na njezino definitivno ukinuće. Nekako se čini da su razlozi za konačno ukinuće prilično prozirni. Austrija nakon svih ratova i borbi da očuva nasljedne zemlje Monarhije poprilično slabi i ostaje bez izgovora za daljnje očuvanje teritorija poput Vojne granice. Isto tako se ne može nositi s novim idejama i težnjama mnogih naroda svoje Monarhije čiji ciljevi postaju nacionalno određeni. Tu se kao neposredan čimbenik javlja Ugarska, koja si za cilj postavlja ukidanje Vojne granice. Razlozi su dvojaki - s jedne strane postoji stalna bojazan da postojanje Vojne granice ima svrhu da se održi "vojnička kontrola nad Ugarskom"⁴⁵, a s druge strane mađarski elitni krugovi vide ostvarenje svojih gospodarskih interesa u preuzimanju uprave i razvojačenju Vojne granice. Čini se da je stvaranje osjećaja za naciju, nacionalne slobode i liberalne ekonomije te prihvaćanje određene nacije kao svoje i nedostatak priznavanja općeg dojma vremena, naposljetku dovelo i do urušavanja velikog dijela institucija Monarhije.

---

⁴⁵ Isto, 344. -345.

Dana 15. srpnja 1881. car i kralj Franjo Josip I. je objavio poseban manifest o sjedinjenju Vojne granice s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom.⁴⁶ U Manifestu kralj zahvaljuje graničarima na njihovoj časnoj službi koju su vršili za Monarhiju te im sada daje *pravo* da se posvete građanskom životu u miru, kao što je to omogućeno drugim članovima njegova kraljevstva te im nalaže da budu vrijedni u miru, kao što su bili vrijedni u ratu. Začuđujuća je činjenica da tada, krajem 19. stoljeća, nakon razdoblja prosvjetiteljstva i industrijske revolucije, nakon svih ideja o humanosti koje su obišle svijet, kralj jedne mnogonarodne 'napredne' monarhije smatra da 'On', Kralj, daje pravo pojedinim ljudima da žive život u kojem bi napokon mogli birati kako da živjeti. Čak nije toliko čudna arogancija u glasu kralja i cara, koliko je čudan nedostatak retorike prema ljudima koji su generacijama svakodnevno stavljali život na kocku za interese koji su odavno prestali biti njihovi. I ne samo to, nego su morali trpjeti zlostavljanja⁴⁷ (i muškarci i žene, jer je svaki stanovnik Vojne granice bio podložan i u stanju obveze prema vojnoj upravi) zbog bavljenja poslovima od kojih čovjek u miru inače živi.

Ukidanjem anakrone institucije Vojne granice dolazi do različitih promjena i novih procesa u političkom životu Hrvatske i susjednih zemalja. Ono što je dugo vremena karakteriziralo svakodnevnicu Vojne granice nestaje, a razlike izviru na površinu. Solidarnost katolika i pravoslavaca na Granici prestaje biti osnovni element suživota, a umjesto toga aspekt vjerske pripadnosti postaje izvor političkog sukoba. Stvaranje nacionalnih identiteta po vjerskoj osnovi pokrenulo je mehanizme koji će dovesti do negativnih posljedica. Ujedinjenje Vojne granice s Civilnom Hrvatskom imalo je za posljedicu povećanje broja Srba, što je uvelike utjecalo na daljnji politički i gospodarski razvoj Hrvatske te na stvaranje različitih, često suprotnih vizija budućnosti ovih krajeva koji će stvarati probleme kroz veći dio 20. stoljeća i na kraju dovesti do tragičnog razračunavanja u novom balkanskom ratu.

---

⁴⁶ Manifest se može pogledati u knjizi Hrvoja Matkovića: *Na vrelima Hrvatske povijesti*, Golden marketing, Zagreb, 2006.

⁴⁷ Više o batinjanju graničara vidi: Moačanin, Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, nav. dj.

Literatura

Dukovski, Darko, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća, I. dio (1880. do 1914.)*, Alinea, Zagreb, 2005.

Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi liber, Zagreb, 2003.

Gross, Mirjana i Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Globus nakladni zavod, Zagreb, 1992.

Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik, Rana krajiška društva*, tom I., Naprijed, Zagreb, 1997.

Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik, Povojačeno društvo*, tom II., Naprijed, Zagreb, 1997.

Matković, Hrvoje, *Na vrelima Hrvatske povijesti*, Golden marketing, Zagreb, 2006.

Moačanin, Nenad i Valentić, Mirko, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1981.

Valentić, Mirko, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849 – 1881.*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti: odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1981.

Marko Jurjako: Military Border: the Final Battles .Towards the Intergration with the Mother Country (summary)

During the reign of kings Sigismund and Matthias Corvinus of Hungary the need for the creation of larger defence system, which would prevent possible penetrations of the Ottoman troops into the territory of Croatian, Hungarian, and Austrian countries, appeared. First steps in organizing such defence system were taken in the second half of the 15th century with the establishment of Primorska krajina, with its centre in Senj. It became the prototype for the foundation of the whole sequence of lines of defence stretching from the Adriatic Sea to the Drava river on the north. The time span of 300 years will be marked by the whole set of changes for Military Border. From the period of temporary organisation until the creation of

permanent military institution with its headquarters in Graz, the administration of Military Border slowly became independent from the authority of the Croatian governor (ban) and Parliament. These institutions were forced to make this concession due to the exhausting wars with the Ottoman Empire. Croatia was at the time divided into Military Border and Banska Hrvatska. In the period from its establishment to its abolition, Military Border underwent different and complex processes which culminated in the loss of its first purpose. The year of 1881 and the treaty with the Hungarian government marked the end of the division of Croatia and the territory of Military Border was again under the jurisdiction of the Croatian Parliament. This article gives the overview of the history of Military Border and the description of its structure with the emphasis on the period of intergration in the 19th century.

Marko Jurjako: Die Militärgrenze: Die letzten Kämpfe. Nach der Vereinigung mit dem Mutterstaat (Zusammenfassung)

Noch zur Zeit der Herrschaft Sigmunds von Luxemburg und Mathias Korvins, war offensichtlich das es nötig ist ein breiteres Abwehrfeld zu schaffen, der den Einbruch des Osmanischen Reiches in Kroatien, Ungarn und Österreich hemmen sollte. Die ersten Schritte um so etwas organisierten zu können sind im 15. Jh. mit der Gründung der Militärs grenze inmitten von der Stadt Senj, unternommen. Senj wird ein Vorbild für eine ganze Reihe von Abwehrlinien, vom Adriatischen Meer bis zur Drau im Norden. In der Zeitspanne von 300 Jahren wird die Militärgrenze eine ganze Reihe von Veränderungen erleben. Von der Zeit einer vorläufigen Organisation bis zur Bildung einer permanenten Institution mit dem Sitz in Graz, wurde die Militärgrenze schrittweise aus dem Befugnis der kroatischen Regierung und des Parlaments, die wegen den konstanten Kriegen mit dem Osmanischen Reich gezwungen waren Konzessionen zu machen, entnommen. Vom Jahr 1578.wurde Kroatien auf die Militärgrenze und Banska Hrvatska geteilt. Von der Entstehung bis zum Ende der Militärgrenze, wird dieselbe viele komplizierte Prozesse erleben, wobei der Sinn der Entstehung nicht mehr zu erkennen war. Die Teilung Kroatiens wird bis zu 1881. dauern, wenn die Militärgrenze, in einem Ausgleich mit der ungarischen Regierung, wieder in das Gebiet kroatischer Befugnis, inkorporiert wird. In dieser

Arbeit wird ein Überblick und eine Stukturbeschreibung über die Militärgrenze gegeben, wobei der Akzent auf der Zeit der Integrationsprozesse, die in dem 19. Jh. herrschen, steht.

Marko Jurjako: „Frontiera militare“ (Vojna granica): Ultime battaglie. Verso l'unificazione con la madrepatria (riassunto)

Già durante il governo del re Sigismundo di Lussemburgo e Matija Korvin nasce la coscienza del bisogno di formare una larga fascia di difesa contro le invasioni ottomane lungo i confini della Croazia, Ungheria e terre d'Austria. I primi passi verso l'organizzazione di un tale progetto sono stati compiuti nel secondo Quattrocento con la fondazione della “Frontiera litoranea” (Primorska Vojna granica) con sede a Segna (Senj), che diventerà l'esempio per altre linee difensive dall'Adriatico fino al fiume Drava, al nord. La “Frontiera militare”, nei trecento anni che seguono, subisce un grande numero di cambiamenti. Dal periodo dell'organizzazione temporanea fino alla creazione di un'istituzione bellica permanente, con sede a Graz, la direzione della regione sarà sempre meno soggetta al potere del bano e della dieta croati, che, sfiniti dalle guerre con gli Ottomani, erano forzati a concessioni. Dal 1578 la Croazia è divisa in due parti: la “Frontiera militare” e il banato di Croazia. Durante il periodo che va dalla fondazione della Frontiera, fino al suo abolimento, la Vojna Krajina vivrà molti e differenti processi, che culmineranno con la perdita dello scopo organizzativo iniziale. La frammentazione della Croazia persisterà fino al 1881, quando, in accordo con il governo ungherese, l'intero territorio della “Frontiera militare” sarà incorporato nel territorio sotto alla giurisdizione del parlamento croato. In questo articolo è presentata la storia della “Frontiera militare” e la descrizione della sua struttura, con particolare riferimento ai periodi di integrazione che hanno avuto luogo durante l'Ottocento.